

PODOBNOST MED STARŠI IN OTROKI GLEDE NA VRSTNI RED IN SPOL OTROK V DRUŽINI

73

SIMILARITIES BETWEEN PARENTS AND
CHILDREN IN THE CONTEXT OF THE ORDER
OF BIRTH AND GENDER OF CHILDREN

Teja Bandel Castro, *mag. zakonske in družinske terapije*
URI-Soča, Linhartova 51, 1000 Ljubljana
teja.bandel@ir-rs.si

Romana Seljak, *dipl. oec., spec. zakonske in družinske terapije*
romana.seljak@gmail.com

POVZETEK

Namen raziskave je bil ugotoviti povezanost osebnostnih, vedenjskih in čustvenih značilnosti med starši in otroki glede na spol in vrstni red rojstva otrok. Sodelovalo je 58 družin, vprašalnike o splošni meri samospoštovanja, pripisovanju odgovornosti ter nivojih čustvene predelave pa so izpolnjevali oče, mati ter prvorojeni in drugorojeni otrok v starosti nad 15 let. Ugotovili smo, da člani družin opažajo precej enake nivoje splošnega samospoštovanja, razpršene odgovornosti ter čustvenega vrednotenja. Mama in oče sta si v primerjavi

z otroki bolj podobna na področjih tradicionalno usmerjene odgovornosti ter vase usmerjene odgovornosti, pomembne razlike med člani družine pa se pojavljajo v udejanjeni odgovornosti. Sinovi so ne glede na vrstni red rojstva bolj podobni očetom in materam v značilnostih čustvenega procesiranja. Z namenom bolj jasne določitve povezav med raziskovanimi področji bi bilo v nadaljnje raziskave smiselno vključiti in kontrolirati tudi druge dejavnike, ki morda prispevajo k razvoju različnih osebnostnih, vedenjskih in čustvenih karakteristik otrok v povezavi s starševskimi.

KLJUČNE BESEDE: *medgeneracijski prenos, samospoštovanje, pripisovanje odgovornosti, obvladovanje čustev*

ABSTRACT

The purpose of our study was to uncover the similarities in personal, behavioural and emotional characteristics between parents and their children in light of gender and birth order. Fathers, mothers, first-born and second-born children aged over 15 (58 families) took part in our study, completing questionnaires concerning general self-esteem, ascribing responsibility and levels of emotional processing. We found that family members reported roughly the same levels of general self-esteem, diffused responsibility and emotional appraisal. By comparison with to their children, parents are more similar to one another in terms of traditional responsibility and self-responsibility, while statistically significant differences appear in relation to practiced responsibility. Regardless of the birth order, sons are more similar to mothers and fathers in terms of emotional processing. Establishing clearer links between researched areas in further research would require adding and controlling new factors which influence the development of various personal, behavioural and emotional characteristics of children.

KEY WORDS: *intergenerational transmission, self-esteem, ascribing responsibility, emotional processing*

UVOD

Družina predstavlja posamezniku življenjski okvir, ki ga najmočneje zaznamuje (Montada, 1983; po Toman, 1993). Poleg načina vzgoje, starševskih sposobnosti in lastnosti (Adler, 2006; Leman, 2008), fizičnih, psihičnih in čustvenih lastnosti, spola, števila sorojencev ter časovnega razpona med njimi (Adler, 2006; Gostečnik, 2004; Leman, 2008; Sulloway, 1996; Toman, 1993; Zajonc in Markus, 1975), medgeneracijskega dedovanja (Bowen, 1978; Gostečnik, 2004), sistemskih zakonitosti in potreb (Bradshaw, 1996; Gostečnik, 2004), smrti med sorojenci (König, 1996; Leman, 2008; Toman, 1993) ter drugih pojasnjenih in nepojasnjenih dejavnikov, ki so neposredno ali posredno povezani z družinskim sistemom in njegovimi člani, je z razvojem človekove osebnosti in vedenja pomembno povezan tudi vrstni red, v katerem se otrok rodi v družino (Adler, 2006; Bayer, 1966; Belmont in Marolla, 1973; Bradshaw, 1996; Gostečnik, 2004; König, 1996; Leman, 2008; Miller, Anderson, in Keala, 2004; Rodgers, Cleveland, van den Oord in Rowe, 2000; Sulloway, 1996; Toman, 1993; Zajonc, 1983; Zajonc in Markus, 1975). Fenomen je bil znanstveno največkrat raziskovan v povezanosti z razvojem osebnosti in njenimi karakteristikami (Adler, 2006; König, 1996; Leman, 2008; Sulloway, 1996; Toman, 1993) ter inteligentnostjo (Zajonc, 1983; Zajonc in Markus, 1975), še vedno pa predstavlja pomembno kategorijo pri oblikovanju teorij osebnosti in vedenjskih teorij.

Sulloway (1996) glede na pet temeljnih osebnostnih značilnosti, izraženih z „velikih pet“, navaja, da je prvorojenec dominanten, tradicionalen, se bolj identificira s starši, je bolj odgovoren, organiziran, usmerjen k načrtovanju in uspehu, zavisten in ljubosumen, anksiozen, boječ, ekstravertiran, asertiven in naravni vodja, medtem ko je kasneje rojeni otrok bolj svobodomiseln, dovteten za novosti in radikalne spremembe, lažje se identificira z žrtvijo, je drzen, pustolovski, neprilagodljiv, nekonvencionalen, usmerjen k sodelovanju in priljubljen. Stepišnik Perdih (2011) pa je na slovenskem vzorcu ugotovila, da so tretje ali kasneje rojeni otroci manj družabni, asertivni, veseli, ekstravertirani, samoučinkoviti, samodisciplinirani, liberalni in intelektualni kot prvo- in drugorojeni. Adler (2006) še dodaja, da je najstarejši otrok konzervativen in

zavezan družinskim tradicijam. Obožuje moč in je lahko v družbi zelo uspešen, predvsem če se uspe upreti izzivom mlajšega, drugorojenega sorojenca. Drugorojenec je zelo motiviran, energičen in hiter. Lahko se zgodi, da v primeru, ko drugorojenec v življenju uspe, starejši sorojenec razočara.

Po ugotovitvah pogosto citiranega Karla Königa (1996) in drugih (Retherford in Sewell, 1991; Galbraith, 1982; vsi po Rodgers, idr., 2000) naj vrstni red rojstva v nasprotju z ugotovitvami Zajonca (1983; Zajonc in Markus, 1975) ter Belmonta in Marolla (1973) ne bi bil povezan s stopnjo inteligentnosti. Enako trdi König (1996) za lastnosti, ki so izključno osebne (iniciativnost, nadarjenost, temperament), za razliko od v odnose usmerjene zmožnosti, kot sta npr. izražanje čustev ter odzivanje.

Bradshaw (1996) in kasneje Gostečnik (2004) ugotavljata, da vsak otrok ob rojstvu dobi vlogo v družinskem sistemu. Na razvoj te vloge vplivajo številni dejavniki, kot so systemske potrebe (potreba po varnosti, produktivnosti, odnosnosti, harmoniji, povezanosti in pripadnosti, čustveni skrbi, samovrednotenju, intimnosti itd.), enkratni dejavniki v družinskem sistemu, enkratnost in neponovljivost družine, etični, kulturni, religiozni in drugi v prvem odstavku že navedeni dejavniki. Bolj kot je odnos med staršema konflikten, bolj je ta vloga dramatična. Otrok s prihodom v družino prevzame vlogo, ki je zelo močno strukturirana z mehanizmom projekcijsko-introjekcijske identifikacije, in sicer na systemskem, interpersonalnem in včasih tudi intrapsihičnem nivoju, utrjuje pa jo kompulzivno ponavljanje, ki zadovolji trenutno najbolj nezadovoljeno potrebo družinskega sistema. Najbolj tipične vloge so:

Prvi („očetov“) otrok predstavlja družinski ponos. Navadno se najbolj identificira in odziva na lik očeta. Njegove odločitve in vrednote so dosledno skladne ali pa diametralno nasprotno očetu, saj na najgloblji način doživlja očetu čustveni svet, še posebej njegova zanikana čutenja. Zaznamujejo ga jasna pričakovanja in temeljne družinske vrednote (Bradshaw, 1996; Gostečnik, 2004).

Drugi („materin“) otrok je močno povezan, se najbolje odziva ter istoveti z mamo. Največkrat je upornik. Njegove želje in potrebe so pogosto odraz materinih nezavednih želja in potreb. Pogosto je povezan tudi s čustvenimi potrebami družinskega sistema ter

dovzeten za njegove prikrite in nezavedne zakonitosti ter pravila (Bradshaw, 1996; Gostečnik, 2004).

Tretji otrok je „zakonski otrok oziroma ogledalo zakona“, četrti je „družinski otrok“, avtor pa navaja še vloge: „princeska“, „izgubljeni otrok“, „edini otrok“ in „najmlajši otrok“ (Gostečnik, 2004).

Pri raziskovanju medgeneracijskega prenosa določenih mnenj in prepričanj o dogajanju v družbi so ugotovili, da je intenzivnost prenosa odvisna od spola starša. Najpomembnejše pozitivne povezave so našli med očetovimi prepričanji in prepričanji njihovih prvorojencev. Pri materah pa je bila situacija obrnjena; najvišje pozitivne povezave z njimi se pokažejo z zadnje rojenimi otroki (Kulik, 2004).

V nadaljevanju si podrobneje pogledjmo, do kakšnih ugotovitev so prišli v dosedanjem raziskovanju medgeneracijskega prenosa samospoštovanja, različnih vidikov odgovornosti ter čustvenega procesiranja.

SAMOSPOŠTOVANJE

Samospoštovanje je način zaznavanja sebe, zaupanje v svoje sposobnosti pri spopadanju z osnovnimi vsakdanjimi izzivi, zmožnost učinkovite reakcije na spremembe, zmožnost doživljanja lastne vrednosti in sreče ter odražanje najglobljih vidikov zmožnosti in dostojanstva (Branden, 1997). Splošno samospoštovanje je bolj pomembno za psihično blagostanje, medtem ko je samospoštovanje na posameznih področjih (npr. akademskem) bolj povezano z vedenjem (Rosenberg, Schooler, Schoenbach in Rosenberg, 1995). Visoko samospoštovanje se konsistentno povezuje z nižjo mero psihopatologije in višjo čustveno stabilnostjo pri posameznikih (Keller, 1999; Robins, Tracy, Trzesniewski, Potter in Gosling, 2001) ter z višjo stopnjo integrirane osebnosti (Brook idr., 2007), zato je raziskovanje tega področja še posebej pomembno za ugotavljanje dejavnikov, ki vplivajo na stopnjo posameznikovega samospoštovanja, ter možnosti za obravnavo za spodbujanje pomanjkljivega spoštovanja samega sebe.

V doslej objavljeni oz. dosegljivi literaturi najdemo naslednje ugotovitve: samospoštovanje se prenaša medgeneracijsko med starši in otroki, nekateri splošno gledano poročajo o večjih podobnostih med starši in otroki istega spola (Raley in Bianchi, 2006), drugi pa večje mere podobnosti med očeti in sinovi v primerjavi z materami in sinovi niso potrdili (Russell-Carroll in Tracey, 2011). Donnelly in sodelavci (Donnelly, Renk, Sims in McGuire, 2011) so ugotovili, da je materin nivo samospoštovanja pomemben napovedovalec otrokovega v času njegovega študija. O podobnih rezultatih poročata Filsinger in Lamke (1983), ki sta pri socialno umaknjениh in anksioznih materah odkrila otroke s podobnimi težavami ter nizkim samospoštovanjem. Podobna povezanost je obstajala med očeti in otroki.

ODGOVORNOST IN PRIPISOVANJE ODGOVORNOSTI

Odgovornost je bistveni pojem za razumevanje človeškega pre-sojanja, sankcioniranja in nadzora (Schlenker, Britt, Pennington, Murphy in Doherty, 1994), družbenega življenja (Hamilton, 1978), lahko označuje osebnostno lastnost, določeno situacijo ali dejanje, motiv, vrednote (Auhagen in Bierhoff, 2001), lahko pa pomeni razumevanje neformalnih pričakovanj družbe ali kulture, družbenih norm glede primerne ravnanja, zakonskih zahtev glede vedenja ali razumevanje medosebnih odnosov (Shavelson, Hubner in Stanton, 1976).

Koncept pripisovanja odgovornosti je pomemben vidik osebnosti in odraža posameznikovo nagnjenje glede tega, kako vidi vzročni odnos med dejanjem in posledico. Odgovornost za dejanje in posledice lahko pripiše vzrokom znotraj sebe ali zunanjim vzrokom. Ker so medsebojni odnosi zelo kompleksni, ima oseba široko paleto možnih vzrokov, ki jim lahko pripiše odgovornost za svoja dejanja in njihove posledice (Schwartz, 1968).

Na področju medgeneracijskega prenosa odgovornosti ne najdemo mnogo raziskav. Med drugim so ugotovili, da so prvorodne deklice ponavadi bolj odgovorne in navajene trdega dela, kar

se pokaže tudi pri doseganju visoke učinkovitosti v procesu izobraževanja. Matere od svojih sinov ne zahtevajo pomoči pri delu z mlajšimi sorojenci (Vazquez Nuttall, Nuttall, Polit in Hunter, 1976). V študiji, kjer so tudi proučevali medgeneracijski prenos odgovornosti v smislu skrbi za ostarele starše, pa so zaključili, da starši ponavadi le od enege od otrok pričakujejo, da bo poskrbel zanje. Če so matere posedovale visoko odgovornost za skrb za starše, bo tako tudi pri njihovih otrocih (Silverstein, Conroy in Gans, 2012).

ČUSTVA IN NJIHOVO OBVLADOVANJE

Čustva so eden najkompleksnejših vidikov našega delovanja. Opredeljujejo sestavljene možganske procese, pri razvoju katerih imajo – prav tako kot pri razvoju zavesti – osrednjo vlogo (Izard, 2009; Kompan Erzar, 2006). Ti kompleksni možganski procesi so v stalni interakciji z okoljem in vključujejo pretok energije, procesiranje informacij (Kompan Erzar, 2006), kognitivne procese (npr. presojanje oz. ocenjevanje pomena), fiziološke spremembe (npr. endokrine, avtonomne in kardiovaskularne procese) (Siegel, 2001), subjektivne reakcije na pomembne dogodke, opredeljene s psihološkimi, izkustvenimi in vedenjskimi spremembami (Sroufe, 1996), in druge procese. Čustva so jedro notranjih in medsebojnih procesov, ki tvorijo občutek zase ter izkušnjo samega sebe, zato je od njihovega procesiranja oz. predelave odvisna organizacija jaza (Erzar Kompan, 2006, str. 107; Kompan Erzar, 2006).

Čustvena predelava se nanaša na način, kako posameznik v sebi predela (sprocesira) stresne življenjske dogodke, oz. proces, ki se začne s čustveno motnjo (pretresom) in traja tako dolgo, da le-ta oslabi do te mere, da druga človekova doživljanja in vedenje niso več moteni (Rachman, 1980). Merilo uspešne čustvene predelave je človekova sposobnost povrnitve konsistentnega vedenja po tem, ko je čustvena motnja minila. Pomeni tudi sposobnost pogovarjanja, opazovanja, poslušanja in sprejemanja opozoril, ne da bi ob tem doživljali čustveno stisko (Rachman, 2001). V splošnem so ljudje sposobni predelati zavračajoče, nenaklonjene ali sovražne dogodke oz. čustvene motnje; v nasprotnem primeru pa postanejo – zaradi

nepredelanih čutenj, ki sprožijo določena neposredna znamenja (npr. obsesije, nadležne misli, strah) – motene človekove vsakdanje aktivnosti (Rachman, 1980).

Proučevanje medgeneracijskega prenosa slogov čustvenega procesiranja je največkrat potekalo posredno prek ugotavljanja psihopatologije pri članih družine. Starši s težavami v duševnem zdravju imajo v pomembno večji meri otroke s čustvenimi, vedenjskimi in kognitivnimi primanjkljaji (Leverton, 2003; Luoma idr., 2001; Murray, Fiori-Cowley, Hooper in Cooper, 1996). Eden od načinov prenosa psihopatologije z matere na otroka je preko oškodovanega obvladovanja čustev pri obeh (Suveg, Southam-Gerow, Goodman in Kendall, 2007). Starši s težavami v duševnem zdravju pogosto na manj funkcionalen način obvladujejo svoja čustva, npr. jih doživljajo z visoko intenzivnostjo ali pa pogosto nihajo v razpoloženju (Malatesta in Haviland, 1982; Radke-Yarrow, Zahn-Waxler, Richardson in Susman, 1994). Tako otroku predstavljajo model, iz katerega se ne zmore v dovolj optimalni meri prek posnemanja in ponotranjenja naučiti obvladovanja čustev. Neposredna pozitivna povezanost se je pokazala med zmožnostjo čustvene regulacije staršev in njihovih sinov (Kim, Pears, Capaldi in Owen, 2009), mater in njihovih malčkov (NICHD, 2004) med doživljanjem prijetnih občutij in jeze (Matjasko in Feldman, 2005) ter doživljanjem neprijetnih afektov med materami in mladostniki (Papp, Pendry in Adam, 2009).

NAMEN RAZISKAVE

Raziskave na področju medgeneracijskega prenosa samospoštovanja, različnih vidikov odgovornosti in čustvenega procesiranja glede na spol staršev in vrstni red rojstva otrok so vodile do nasprotujočih si in nekonsistentnih rezultatov, zato smo želeli na slovenski populaciji preveriti, ali obstajajo določene povezave oz. razlike, ki bi nakazovale tendenco medgeneracijskega prenosa. S pomočjo prečnih kvantitativnih metod raziskovanja smo ugotavljali, ali so prvorojeni otroci (še posebej moškega spola) glede na opazovane spremenljivke bolj podobni očetom kot materam, in obratno – ali

so drugorojeni (še posebej hčerke) bolj podobne materam v primerjavi z očeti. Pri postavitvi domnevanj smo se najbolj opirali na opis oblikovanja vlog v družinskem sistemu, ki sta ga podala Bradshaw (1996) in kasneje Gostečnik (2004).

METODA

UDELEŽENCI

V vzorec so bile zajete družine študentov prvega in drugega letnika predmeta Zakonska in družinska terapija v akademskem letu 2009/10, družine udeležencev šole za starše in priprave na zakon, ki ju je v akademskem letu 2009/10 organiziral Frančiškanski družinski inštitut, družine raziskovalkinih prijateljev in znancev ter njihovih prijateljev in znancev z najmanj dvema otrokoma, od katerih je bil najmlajši starejši od 15 let. Vključenih je bilo 58 družin, in sicer v vsaki družini naslednji člani: oče, mama, prvorojenec in drugorojenec, star najmanj 15 let. Prvorojence je predstavljalo 20 moških ter 36 žensk (2 podatka manjkata), drugorojence pa 29 moških in 28 žensk (manjka 1 podatek).

PRIPOMOČKI

V raziskavi so bili poleg vprašalnika o demografskih podatkih (starost in spol) uporabljeni še naslednji vprašalnik/lestvicei:

- **Rosenbergova lestvica samospoštovanja:** RSE (ang. Rosenberg Self-Esteem Scale (Rosenberg, 1965) meri globalno samospoštovanje na osnovi pozitivnih ali negativnih stališč, ki jih posameznik zavzema do sebe.
- **Vprašalnik pripisovanja odgovornosti:** ARQ (ang. Ascription of Responsibility Questionnaire) meri posameznikovo pripisovanje odgovornosti (Hakstian, Suedfeld, Ballard in Rank, 1986).
- **Lestvica čustvene predelave:** EPS (ang. The Emotional Processing Scale) je sestavljena iz 28 trditev, razporejenih v tri podlestvice (Reid in Harper, 2007).

POSTOPEK

K reševanju vprašalnika so bile povabljene družine, ki imajo vsaj dva otroka, stara nad 15 let. Vprašalnik so reševali starši ter prvi in drugi otrok. Vsaka družina je izpolnjene vprašalnike vrnila raziskovalki po pošti. Udeleženci so bili izbrani naključno. Reševanje vprašalnika je bilo anonimno in prostovoljno, če pa je udeleženec želel povratno informacijo o dobljenih rezultatih raziskave, je svoj elektronski naslov navedel na prvo stran vprašalnika. Podatke smo obdelali s pomočjo računalniškega programa Excel in statističnega programa SPSS 17.0. Izračunana je bila deskriptivna in inferenčna statistika, kjer so bili na podlagi značilnosti spremenljivk uporabljeni parametrični in neparametrični testi ter *post hoc* analiza (Bonferronijev test).

Obdelavi podatkov in tako dobljenim rezultatom sta sledila opis in interpretacija rezultatov.

IZSLEDKI

V raziskavi smo se osredotočali na procese medgeneracijskega prenosa s staršev na otroke na področjih splošnega samospoštovanja, različnih vidikov odgovornosti in čustvenega procesiranja glede na spol staršev in vrstni red rojstva otrok. Ker so ugotovitve drugih raziskovalcev vodile do nasprotujočih si in nekonsistentnih rezultatov, smo se za osnovo predvidevanj, da so prvorojeni otroci (še posebej moškega spola) glede na opazovane spremenljivke bolj podobni očetom kot materam, in obratno, da so drugorojeni, še posebej hčerke, bolj podobne materam v primerjavi z očetmi, opirali na opis oblikovanja vlog v družinskem sistemu, ki sta ga podala Bradshaw (1996) in Gostečnik (2004).

Izračun deskriptivnih statistik je pokazal, da se na nivoju vsaj 5-odstotnega tveganja statistične pomembnosti vsi podatki na posameznih področjih merjenih spremenljivk in glede na člane družin porazdeljujejo normalno. Koeficienti notranje zanesljivosti lestvic so zadovoljivi ($\alpha \geq 0,70$) v večini primerov, kot najbolj problematični pa se kažeta področje vase usmerjene odgovornosti, kjer je v vseh

skupinah članov družin zanesljivost pomanjkljiva, ter pri udejanjeni odgovornosti, kjer je zanesljivost pomanjkljiva v skupinah očetov, mater in drugorojenih otrok. Posamezne nizke zanesljivosti so še pri prvorojencih na področjih tradicionalno usmerjene odgovornosti ter čustvenega izražanja in pri drugorojencih na področjih razpršene odgovornosti ter čustvenega izražanja.

Rezultati Bonferronijevih *post hoc* testov analize variance za odvisne skupine (posamezni člani družin) na področjih samospoštovanja, pripisovanja odgovornosti ter čustvene predelave kažejo, da se člani družine med seboj statistično pomembno razlikujejo na področju **tradicionalno usmerjenega pripisovanja odgovornosti** (statistično pomembne razlike so med očeti ter prvorojenci ($p < .05$) in med očeti ter drugorojenci ($p < .05$), poleg tega pa tudi med materami in prvorojenci ($p = .00$) ter med materami in drugorojenci ($p < .05$)), **udejanjene odgovornosti** (statistično pomembne razlike so med očeti in materami ($p = .00$) ter med očeti in drugorojenci ($p = .00$)), **vase usmerjene odgovornosti** (statistično pomembne razlike se kažejo med očeti in drugorojenimi otroki ($p < .05$) ter med materami in drugorojenci ($p < .05$)), **čustvenega izražanja** (statistično pomembne razlike se kažejo med očeti in prvorojenimi otroki ($p < .05$) in med očeti in drugorojenci ($p < .05$)) ter **zmožnosti čustvenega procesiranja v splošnem** (statistično pomembne razlike se kažejo med očeti in prvorojenci ($p < .05$) ter med materami in prvorojenimi otroki ($p < .05$)).

Zgornji izračuni pomenijo, da statistično pomembne razlike med posameznimi člani družin ne obstajajo na področju **splošnega samospoštovanja**. Člani družin poročajo o približno enaki meri globalnega samospoštovanja na osnovi pozitivnih ali negativnih stališč, ki jih posamezniki zavzemajo do sebe (Rosenberg, 1965). V tem primeru bi lahko govorili o medgeneracijskem prenosu zavzemanja stališč do sebe, le da bi na podlagi dobljenih rezultatov težje rekli, da se te značilnosti prenašajo z očeta na prvorojenega otroka in z matere na drugorojenega otroka, kot smo predvidevali v hipotezah.

Razlike med člani družine se pojavljajo na področju **tradicionalno usmerjene odgovornosti**, in sicer se v lastnosti pripisovanja odgovornosti likom, osebnostim oz. subjektom, ki so povezani s tradicijo (npr. bogu, staršem, šoli, vladi), med seboj v statistično

pomembno večji meri med sabo razlikujejo oče in prvi otrok, oče in drugi otrok, mama in prvi otrok ter mama in drugi otrok. Tako bi lahko zaključili, da sta si v družinah na področju tradicionalne odgovornosti v največji meri med seboj podobna oba starša posebej in oba otroka posebej. Naša predvidevanja, da bo v tej lastnosti prvi otrok bolj podoben očetu in drugi otrok bolj mami, so se izkazala za manj verjetna. Bolj tradicionalno usmerjeno pripisovanje odgovornosti naj bi bilo značilno za mlajše posameznike (Hakstian et al., 1986), v tej študiji pa je bilo ugotovljeno, da starši v primerjavi z otroki v višji meri pripisujejo odgovornost takim in drugačnim avtoritetam, torej so bolj konzervativni. Težko bi rekli, da gre pri tej vrsti odgovornosti za medgeneracijski prenos s staršev na otroke, ampak bolj za razvoj oz. spremembo teh značilnosti skozi življenje posameznika.

Razpršena odgovornost, ki odraža težnjo pripisovanja odgovornosti družbenim oz. socialnim skupinam (Hakstian idr., 1986), se tudi v približno enaki meri (ni statistično pomembnih razlik) pojavlja pri članih družine.

Pomembne razlike med člani družine se pojavljajo v **udejanjeni odgovornosti**, ki označuje posameznikovo zmožnost uveljavljanja avtoritete, vendar pa so te značilnosti pridobljene skozi življenjske izkušnje (Hakstian et al., 1986). Največje razlike so se pokazale med očeti in materami ter med očeti in drugorojenci, in sicer očetje dosegajo najvišje vrednosti, nato prvorojeni, mame in drugorojeni otroci. Vendar so izračuni mer zanesljivosti pri tej poddimenziji vprašalnika ARQ pokazali na nižjo notranjo konsistentnost pri vseh članih družine, razen v skupini prvorojencev. Zato bi morali biti pri interpretaciji dobljenih rezultatov zelo previdni.

Tudi **vase usmerjena odgovornost**, ki odraža zaupanje lastnim moralnim normam ter lastnim interesom ne glede na skupnost (Hakstian idr., 1986), se v različnih stopnjah pojavlja pri članih družine. Največje razlike so vidne med očeti in drugorojenimi otroki ter med materami in ravno tako drugorojenci. Tudi v tem primeru očetje dosegajo najvišje vrednosti, sledijo jim matere in nato še otroka po vrstnem redu rojstva. A tudi na tem mestu je interpretacija vprašljiva, saj se zanesljivost pri vseh članih družine kaže kot manj ustrezna.

Raziskave, ki so preverjale morebiten prenos značilnosti različnih vrst odgovornosti, niso prišle do enoznačnih odgovorov, pa tudi bolj redke so bile. V splošnem poročajo o večjih pričakovanih glede bolj odgovornega vedenja pri deklicah, kot sta npr. šolska uspešnost in skrb za sorojence, ne glede na to, katere po vrsti so bile rojene (Vazquez Nuttall idr., 1976). Če pa so matere posedovale visoko odgovornost za skrb za starše, bo tako tudi pri njihovih otrocih (Silverstein idr., 2012), in to ne glede na njihov spol. Težko bi tudi potrdili domnevanja Sullowaya (1996), da je prvi otrok bolj odgovoren v primerjavi z ostalimi ali pa da se v večji meri identificira s starši.

Na področju **čustvenega izražanja** se kažejo pomembne razlike v stopnji pojavnosti med člani družine. V največji meri se v sposobnosti izražanja lastnih občutij, obsegu ljudi v socialni podporni mreži, ki jim lahko varno zaupajo, zmožnosti izogibanja socialni izolaciji in osmišljanju izkustev (Reid in Harper, 2007) med seboj razlikujejo očetje in prvorojenci oz. očetje in drugorojenci. Drugorojeni otroci dosegajo najvišje rezultate, kar pomeni, da so najbolj zmožni čustvenega izražanja, sledijo jim prvorojenci, najmanj med vsemi pa očetje. Se je pa na tem področju pri otrocih pokazala nižja zanesljivost lestvice od zahtevane.

Čustveno vrednotenje izkazuje zmožnost zavestnega spremljanja, ocenjevanja in vrednotenja čustvenih izkustev (prav tam). Člani družin se med seboj ne razlikujejo pomembno v značilnostih čustvene predelave, ki vključuje senzitivnost, opazovanje čustev, njihovo moč in trajanje, čustveno uglasenost in odprtost, zaznavanje notranjega čustvenega procesa, prepoznavanje in razumevanje lastnih čutenj in tega, kaj nam sporočajo o nas samih.

Podobno bi lahko zaključili, da člani družin pri sebi opažajo podobno mero **čustvene stabilnosti**, za katero je značilen posameznikov občutek čustvene stanovitnosti, optimizma, bolj pozitivnih občutij in zadovoljstva v primerjavi s čustveno bolj labilnimi osebami (prav tam).

Pomembne razlike med člani družin pa se kažejo pri zmožnosti **čustvenega procesiranja** v splošnem, torej vseh treh značilnosti – izražanja, vrednotenja in stabilnosti. V pomembno visoki meri

TABELA 1: *Pearsonovi koeficienti korelacije na področjih splošnega samospoštovanja, pripisovanja odgovornosti, čustvenega procesiranja med posameznimi člani družin*

		samospoštovanje		
		oče	mama	1. otrok
samospoštovanje	mama	.408**		
	1. otrok	.127	.073	
	2. otrok	.043	.420**	.097
		trad. usmerjeno pripisovanje odgovornosti		
		oče	mama	1. otrok
trad. usmerjeno pripisovanje odgovornosti	mama	.317*		
	1. otrok	.300*	.474**	
	2. otrok	.553**	.375**	.481**
		razpršena odgovornost		
		oče	mama	1. otrok
razpršena odgovornost	mama	.348**		
	1. otrok	.138	.302*	
	2. otrok	.239	.110	.252
		udejanjena odgovornost		
		oče	mama	1. otrok
udejanjena odgovornost	mama	.410**		
	1. otrok	-.069	.136	
	2. otrok	.262*	.292*	.260*

vase usmerjena odgovornost				
		oče	mama	1. otrok
	mama	.261*		
vase usmerjena odgovornost	1. otrok	.142	.046	
	2. otrok	.130	.172	.057
čustveno izražanje				
		oče	mama	1. otrok
	mama	-.183		
čustveno izražanje	1. otrok	-.136	.237	
	2. otrok	.120	.142	.050
čustveno vrednotenje				
		oče	mama	1. otrok
	mama	-.075		
čustveno vrednotenje	1. otrok	.129	.013	
	2. otrok	.145	.055	-.040
čustvena stabilnost				
		oče	mama	1. otrok
	mama	.254		
čustvena stabilnost	1. otrok	.320*	.069	
	2. otrok	.035	.315*	.006
čustveno procesiranje – skupni rezultat				
		oče	mama	1. otrok
	mama	.003		
čustveno procesiranje – skupni rezultat	1. otrok	.139	.159	
	2. otrok	.045	.197	.007

Opombe: * statistična pomembnost na nivoju 5-odstotnega tveganja, ** statistična pomembnost na nivoju 1-odstotnega tveganja

se med seboj razlikujejo očetje in prvorojenci oz. mame in prvorojenci, s tem da se, zanimivo, prvorojenci ocenjujejo kot najbolj zmožne konstruktivnega čustvenega procesiranja, nato jim sledijo drugorojenci, matere in očetje pa se nahajajo na približno enakem nivoju. Prvi otrok se tudi ne kaže kot bolj zavisten, ljubosumen, anksiozen in boječ ter se ne identificira s starši v večji meri, kot navaja Sulloway (1996).

TABELA 2: Pearsonovi koeficienti korelacije na področjih samospoštovanja, pripisovanja odgovornosti ter čustvene predelave med posameznimi člani družin glede na spol otroka

	oče/1. otrok moškega spola	oče/1. otrok ženskega spola	mama/2. otrok ženskega spola	mama/2. otrok moškega spola
samospoštovanje	.379	-.031	.402*	.459*
trad. usmerjeno pripisovanje odgovornosti	.551*	.211	.369	.385*
razpršena odgovornost	.098	.182	.289	.075
udejanjena odgovornost	.296	-.154	.694**	-.140
vase usmerjena odgovornost	.379	-.015	.117	.217
čustveno izražanje	-.152	-.042	.044	.250
čustveno vrednotenje	.478*	.028	.186	.069
čustvena stabilnost	.599**	.178	.224	.507**
čustveno procesiranje – skupni rezultat	.374	.117	.201	.267

Opombe: * statistična pomembnost na nivoju 5-odstotnega tveganja, ** statistična pomembnost na nivoju 1-odstotnega tveganja

Stopnje samospoštovanja mater in drugorojenih otrok se pozitivno povezujejo ne glede na spol otrok. V drugih raziskavah ugotavljajo, da obstajajo povezave v nivoju samospoštovanja med starši in otroki oz. da prihaja do medgeneracijskega prenosa značilnosti

stališč do samega sebe ne glede na spol (Filsinger in Lamke, 1983; Russell-Carroll in Tracey, 2011), nekateri pa celo poročajo o višji podobnosti spoštovanja samega sebe med očeti in sinovi, npr. Raley in Bianchi (2006). Na podlagi rezultatov raziskave bi težko rekli, da so si starši in otroci enakih spolov bolj podobni v samospoštovanju, se je pa pokazala povezanost materinih značilnosti z drugorojenimi otroci, ne pa s prvorojenimi. Ponekod, kjer so raziskovali podobnosti raziskovanih spremenljivk med materami in otroki, lahko zasledimo podobne zaključke (Donnelly idr., 2011; Filsinger in Lamke, 1983). A še vedno bi težko rekli, da se je v našem vzorcu kazala enoznačna pozitivna povezanost pri samospoštovanju mater in otrok.

Na področju tradicionalno usmerjene odgovornosti so se pokazale povezave med očeti in prvorojenimi otroki moškega spola ter med materami in sinovi drugorojenci. Člani družin so si očitno še vedno tudi do določene mere podobni. Problematična pa je mera zanesljivosti v skupini prvorojencev, saj znaša manj od minimalno zahtevane, zato so rezultati pogojno veljavni. Adler (2006) in Sulloway (1996) navajata, da je najstarejši otrok konzervativen in zavezan družinskim tradicijam. Obožuje moč in je lahko v družbi zelo uspešen. Mi pa smo ugotovili, da te lastnosti veljajo predvsem za otroke moškega spola.

Nadaljnja analiza razpršene odgovornosti nam pokaže, da se med seboj pomembno pozitivno povezuje le izraženost med materami in očeti ter med materami in prvorojenimi otroci, ne kaže se pa v odvisnosti od spola otrok. Te karakteristike se tudi v določeni meri medgeneracijsko prenašajo, a lahko le zaključimo, da ni specifičnega prenosa iz očetov na prvorojene otroke moškega spola oz. z mater na hčerke drugorojenke. Problematična je tudi mera zanesljivosti v skupini drugorojenih otrok, saj znaša manj od minimalno zahtevane, zato so rezultati pogojno veljavni.

Med materami in hčerkami drugorojenkami obstaja pozitivna povezanost v udejanjeni odgovornosti. V tem primeru bi lahko delno govorili o medgeneracijskem prenosu zmožnosti uveljavljanja avtoritete z mater na drugorojene otroke, še posebej enakega spola.

Težko bi govorili o medgeneracijskem prenosu vase usmerjene odgovornosti, saj ni zaznati povezav med starši in otroki, ampak se v večji meri kaže podobnost med partnerjema, ki je lahko prisotna

že od prej, lahko pa si s skupnim življenjem postajata podobna glede zaupanja lastnim moralnim normam in interesom. Možno je tudi, da se ta lastnost spreminja tekom življenja in je bolj podvržena razvoju.

Na področju čustvenega procesiranja pomembnih povezav med posameznimi člani družin, upoštevajoč vrstni red rojstva in spol otrok, ni bilo zaslediti. Posamezne pomembne pozitivne povezave se kažejo v vrednotenju čustev med očetmi in prvorojenci moškega spola, ne pa med drugimi člani družin, ne glede na vrstni red rojstva in spol otrok. Rezultate si lahko razlagamo tako, da se te lastnosti v določeni meri medgeneracijsko prenašajo, vendar ni specifičnega prenosa z očetov na prvorojene otroke oz. z mater na drugorojene.

Drugo področje, kjer je zaznati povezanost, pa je nivo čustvene stabilnosti, in sicer med materami in drugorojenimi otroki ter med očetmi in prvorojenimi otroki, natančneje pa med očetmi in prvorojenimi otroci moškega spola ter med materami in sinovi drugorojenci. Tako bi morda lahko govorili o medgeneracijskem prenosu čustvene stanovitnosti, dobrega počutja in zadovoljstva z očetov na prvorojene otroke moškega spola, podobno pa tudi z mater na sinove drugorojenca, kar pomeni, da so sinovi – ne glede na to, kateri po vrsti so rojeni – bolj podobni staršema v stabilnosti čustvovanja. Pomembnih povezav med starši in hčerkami nismo zasledili. Matere v primerjavi z ostalimi člani družin pri sebi opažajo najvišjo mero čustvene labilnosti, nato pa jim sledijo očetje, drugo- in nazadnje prvorojeni otroci.

Drugi raziskovalci v splošnem proučujejo prenos zmožnosti čustvenega obvladovanja oz. procesiranja s staršev na člane družine, nekoliko podrobneje se osredotočajo le na odnose mama – otrok, ne pa na podobnosti v odzivanju posameznega starša s prvo- ali drugorojenim otrokom. Neposredna pozitivna povezanost se je tudi v drugih raziskavah pokazala med zmožnostjo čustvene regulacije staršev in njihovih sinov (Kim idr., 2009), mater in njihovih malčkov (NICHD, 2004), med doživljanjem prijetnih občutij in jeze (Matjasko in Feldman, 2005) ter doživljanjem neprijetnih afektov med materami in mladostniki (Papp idr., 2009). Literatura v splošnem nakazuje na medgeneracijske prenose čustvenega obvladovanja oz. regulacije s staršev na otroke, še posebej z mater, vendar tudi s to

raziskavo nismo uspeli zagotoviti bolj jasnih odgovorov na vprašanja, ali je podobnost konsistentno večja med očeti in prvorojenci moškega spola oz. materami in drugorojenkami. Pokazale so se nekatere podobnosti med očeti in sinovi prvorojenci (na področjih čustvenega vrednotenja in čustvene stabilnosti), med materami in hčerami drugorojenkami pa ne. Tudi očetje in prvorojeni otroci ženskega spola se med seboj pomembno ne povezujejo na nobenem področju merjenih spremenljivk, se pa matere in sinovi drugorojenki. Lahko bi rekli, da so sinovi ne glede na vrstni red rojstva bolj podobni očetom, materam pa v značilnostih čustvenega procesiranja, o čemer poročajo že Kim idr. (2009).

SKLEP

Na podlagi zgornjih ugotovitev bi zaenkrat težko zaključili, da vedno poteka enoznačen prenos mere samospoštovanja, različnih oblik odgovornosti in stopenj čustvene predelave s staršev na otroke glede na spol in vrstni red rojstva. Gostečnik (2004) in Bradshaw (1996) pa tudi sicer ne navajata teh trditev tako rigidno, ampak pravita, da je lahko prvi otrok zelo podoben ali pa diametralno nasproten očetu, podobno pa velja tudi za podobnost ali različnost med drugim otrokom in materjo. Očitno so dejavniki, ki prispevajo k oblikovanju osebnosti, vedenja in čustvovanja otrok, mnogoteri in bi jih težko omejili le na neposreden medgeneracijski prenos. To področje bi bilo potrebno temeljiteje raziskati, saj se tudi ostali raziskovalci ne strinjajo na podlagi pridobljenih podatkov v študijah. Kulik (2004) tako npr. poroča o intenzivnosti prenosa v odvisnosti od spola starša. Najbolj pomembne pozitivne povezave so raziskovalci našli med očetovimi prepričanji in prepričanji njihovih prvorojencev, pri materah pa je bila situacija obrnjena; najvišje pozitivne povezave z njimi se pokažejo z zadnjerojenimi otroci. Naša raziskava v svojih raziskovanih področjih tega ni potrdila.

Raziskave podobnosti osebnostnih lastnosti med starši in njihovimi otroki nam lahko dajo boljši vpogled in razumevanje dinamike v družini (razumevanje tega, da člani družine igrajo določene vloge, da se nekateri člani med seboj bolje razumejo od drugih, da

so nekateri člani med seboj bolj povezani ter predvsem, kako jim na podlagi tega razumevanja zagotavljati pomoč v obliki družinske terapije).

Ta raziskava je bila podvržena običajnim omejitvam, ki jih s seboj prinašajo vprašalniki brez vključenih lestvic iskrenosti, ki bi preverjale nivo podanih socialno zaželenih odgovorov oziroma samokritičnosti udeležencev. Ti so lahko nagnjeni k predstavljanju samih sebe v bolj pozitivni luči, nekateri tudi v bolj negativni luči, ampak teh podatkov nismo mogli preveriti, zato je potrebna previdnost pri interpretaciji rezultatov. Predvsem pa bi kot glavno slabost te študije opredelili pomanjkljive mere zanesljivosti pri določenih dimenzijah, predvsem Vprašalnika pripisovanja odgovornosti ARQ (Hakstian idr., 1986). Tudi avtor poroča o nizkih zanesljivostih (med .56 in .76 s povprečjem .68), v tej raziskavi pa se gibljejo med .45 in .76. Vprašalnik ARQ bi bilo potrebno za morebitno nadaljnjo uporabo v slovenskem prostoru prirediti in preveriti njegovo faktorsko strukturo. Nižje zanesljivosti se kažejo še na področju čustvenega izražanja Lestvice čustvene predelave EPS (Reid in Harper, 2007), in sicer se gibljejo v vrednostih od .66 do .72. Tudi v tem primeru bi bile potrebne nadaljnje statistične analize v smeri izboljšanja psihometričnih karakteristik. Če povzamemo, bi bilo potrebno nadaljnje raziskovanje, ki bi bolj osvetlilo povezave v raziskovanih področjih med posameznimi člani družine glede na spol in vrstni red rojstva otrok. Pomembno bi bilo vključiti druge dejavnike, ki morda prispevajo k razvoju različnih osebnostnih, vedenjskih in čustvenih karakteristik otrok v povezavi s starševskimi.

LITERATURA

- Adler, A. (2006). The general system of individual psychology: Overview and summary of classical Adlerian theory & current practice. V H. T. Stein (ur.), *The collected clinical works of Alfred Adler*, Volume 12 (str. 282). Bellingham, WA: Alfred Adler Institute.
- Auhagen, A. E. in Bierhoff, H.-W. (2001). Responsibility: The many faces of a social phenomenon. V A. E. Auhagen in H.-W. Bierhoff

- (ur.), *Responsibility as a fundamental human phenomenon* (1–9). London: Routledge.
- Bayer, A. E. (1966). Birth order and college attendance. *Journal of Marriage and Family*, 28(4), 480–484.
- Belmont, L. in Marolla, F. A. (1973). Birth order, family size, and intelligence. *Science*, 182(4117), 1096–1101.
- Bowen, M. (1978). *Family Therapy in Clinical Practice*. New York: Jason Aronson.
- Bradshaw, J. (1996). *Bradshaw on: The family* (ur. dopolnjene izdaje). Beerfield Beach, Florida: Health Communications, Inc.
- Branden, N. (1997). *The art of living consciously: The power of awareness to transform everyday life* New York: Simon & Shuster.
- Brook, J. S., Ning, Y., Balka, E. B., Brook, D. W., Lubliner, E. H. in Rosenberg, G. (2007). Grandmother and parent influences on child self-esteem. *Pediatrics*, 119(2), 444–451.
- Donnelly, R., Renk, K., Sims, V. K. in McGuire, J. (2011). The relationship between parents' and children's automatic thoughts in a college student sample. *Child Psychiatry and Human Development*, 42(2), 197–218.
- Filsinger, E. E. in Lamke, L. K. (1983). The lineage transmission of interpersonal competence. *Journal of Marriage and the Family*, 45(1), 75–80.
- Gostečnik, C. (2004). *Relacijska družinska terapija*. Ljubljana: Brat Frančišek in Frančiškanski družinski inštitut.
- Gray-Little, B., Williams, V. S. in Hancock, T. D. (1997). An item response theory analysis of the Rosenberg Self-Esteem Scale. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23(5), 443–451.
- Hakstian, R., Suedfeld, P., Ballard, E. in Rank, D. (1986). The ascription of responsibility questionnaire: Development and empirical extensions. *Journal of Personality Assessment*, 50(2), 229–247.
- Hamilton, V. L. (1978). Who is Responsible? Toward a social psychology of responsibility attribution. *Social Psychology*, 41(4), 316–328.
- Izard, C. E. (2009). Emotion theory and research: Highlights, unanswered questions, and emerging issues. *Annual Review of Psychology*, 60, 1–25.
- Keller, T. (1999). Images of the familiar: Individual differences and implicit leadership theories. *The Leadership Quarterly*, 10(4), 589–607.

- Kim, H. K., Pears, K. C., Capaldi, D. M. in Owen, L. D. (2009). Emotion dysregulation in the intergenerational transmission of romantic relationship conflict. *Journal of Family Psychology*, 23(4), 585–595.
- Kompan Erzar, K. (2006). Ljubezen umije spomin. Ljubljana: Brat Frančišek in Frančiškanski družinski inštitut.
- Kulik, L. (2004). The impact of birth order on intergenerational transmission of attitudes from parents to adolescent sons: The Israeli case. *Journal of Youth and Adolescence*, 33(2), 149–157.
- König, K. (1996). Bratje in sestre: *Zapovrstje rojstev kot usojenost*. Ljubljana: Karantanija.
- Leman, K. (2008). *The birth order book* (3. izdaja). Grand Rapids, MI: Revel a division of Baker Publishing Group.
- Leverton, T. J. (2003). Parental psychiatric illness: the implications for children. *Curr Opin Psychiatry*, 16, 395–402.
- Luoma, I., Tamminen, T., Kaukonen, P., Laippala, P., Puura, K., Salmelin, R., idr. (2001). Longitudinal study of maternal depressive symptoms and child well-being. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 40(12), 1367–1374.
- Malatesta, C. Z. in Haviland, J. M. (1982). Learning display rules: The socialization of emotion expression in infancy. *Child Development*, 53(4), 991–1003.
- Matjasko, J. L. in Feldman, A. F. (2005). Emotional transmission between parents and adolescents: The importance of work characteristics and relationship quality Being together, working apart: *Dual-career families and the work-life balance* (str. 138–158). New York, NY: Cambridge University Press; US.
- Miller, R. B., Anderson, S. in Keala, D. K. (2004). Is Bowen theory valid? A review of basic research. *Journal of Marital and Family Therapy*, 30(4), 453–466.
- Murray, L., Fiori-Cowley, A., Hooper, R. in Cooper, P. (1996). The impact of postnatal depression and associated adversity on early mother-infant interactions and later infant outcomes. *Child Development*, 67(5), 2512–2526.
- NICHHD, E. C. R. N. (2004). Affect dysregulation in the mother-child relationship in the toddler years: Antecedents and consequences. *Development and Psychopathology*, 16(1), 43–68.

- Papp, L. M., Pendry, P. in Adam, E. K. (2009). Mother-adolescent physiological synchrony in naturalistic settings: Within-family cortisol associations and moderators. *Journal of Family Psychology*, 23(6), 882–894.
- Rachman, S. (1980). Emotional processing. *Behaviour Research & Therapy*, 18, 51–60.
- Rachman, S. (2001). Emotional processing, with special reference to post-traumatic stress disorders. *International Review of Psychiatry*, 13, 164–171.
- Radke-Yarrow, M., Zahn-Waxler, C., Richardson, D. T. in Susman, A. (1994). Caring behavior in children of clinically depressed and well mothers. *Child Development*, 65(5), 1405–1414.
- Raley, S. in Bianchi, S. (2006). Sons, Daughters, and Family Processes: Does Gender of Children Matter? *Annual Review of Sociology*, 32, 401–421.
- Reid, R. C. in Harper, J. M. (2007). *The Emotional processing scale: Test development and psychometrics*. Brigham Young University: Provo, UT.
- Robins, R. W., Tracy, J. L., Trzesniewski, K., Potter, J. in Gosling, S. D. (2001). Personality correlates of self-esteem. *Journal of Research in Personality*, 35(4), 463–482.
- Rodgers, J. L., Cleveland, H., van den Oord, E. in Rowe, D. C. (2000). Resolving the debate over birth order, family size, and intelligence. *American Psychologist*, 55(6), 599–612.
- Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self-image*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Rosenberg, M., Schooler, C., Schoenbach, C. in Rosenberg, F. (1995). Global self-esteem and specific self-esteem: Different concepts, different outcomes. *American Sociological Review*, 60(1), 141–156.
- Russell-Carroll, J. in Tracey, A. (2011). Intergenerational transmission of reciprocal role procedures, personality integrity and self-esteem in fathers and sons. *The Irish Journal of Psychology*, 32(3–4), 130–143.
- Schlenker, B. R., Britt, T. W., Pennington, J., Murphy, R. in Doherty, K. (1994). The triangle model of responsibility. *Psychological Review*, 101(4), 632–652.

- Schwartz, S. H. (1968). Words, deeds and the perception of consequences and responsibility in action situations. *Journal of Personality & Social Psychology*, 10(3), 232–242.
- Shavelson, R. J., Hubner, J. J. in Stanton, G. C. (1976). Self-concept: Validation of construct interpretations. *Review of Educational Research*, 46(3), 407–441.
- Siegel, D. J. (2001). *The developing mind: how relationships and the brain interact to shape who we are*. New York: The Guilford Press.
- Silverstein, M., Conroy, S. J. in Gans, D. (2012). Beyond solidarity, reciprocity and altruism: Moral capital as a unifying concept in intergenerational support for older people. *Ageing & Society*, 32(7), 1246–1262.
- Sroufe, A. L. (1996). Emotional development: The organization of emotional life in the early years. New York: Cambridge University Press.
- Stepišnik Perdih, T. (2011). Osebnostne lastnosti in vrstni red rojstva. *Socialna pedagogika*, 15(3), 223–242.
- Sulloway, F. J. (1996). *Born to rebel: Birth order, family dynamics, and creative lives*. New York: Pantheon Books.
- Suveg, C., Southam-Gerow, M. A., Goodman, K. L. in Kendall, P. C. (2007). The role of emotion theory and research in child therapy development. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 14(4), 358–371.
- Toman, W. (1993). *Family Constellation* (4th ed.). New York: Springer Publishing Company, Inc.
- Vazquez Nuttall, E., Nuttall, R. L., Polit, D. in Hunter, J. B. (1976). The Effects of Family Size, Birth Order, Sibling Separation and Crowding on the Academic Achievement of Boys and Girls. *American Educational Research Journal*, 13(3), 217–223.
- Zajonc, R. B. (1983). Validating the confluence model. *Psychological Bulletin*, 93(3), 457–480.
- Zajonc, R. B. in Markus, G. B. (1975). Birth order and intellectual development. *Psychological Review*, 82(1), 74–88.